

симпатијама пратили и помагали разни крајеви Боке, а нарочито Ришњани, вјерујући да је Шћепан Мали заиста руски цар Петар III, који ће ослободити балканске земље од туђинског јарма, што је све ишло на штету млечачке владавине у овим крајевима.

Усто се још Млечићи бојаху, ако би се ухватили у коштац са Стефаном и Црногорцима, да не би дошло до нежељених посљедица због евентуалног сукоба с Турском и Русијом. Све је ово повећавало важност Шћепанове акције и Млечићима задавало велики страх.

Већ г. 1769 Млечићи су сматрали да Шћепанов покрет није опасан по њихове интересе, а како смо видјели, хтјели су да ухвате Шћепана, ако пребјегне на њихово земљиште, јер је покрет у Црној Гори био већ малаксао. Исте године подиже ванредни провидур Иван Ђусто у Котору на Гурдићу војну болницу „након већ угушеног устанка у брдским крајевима“, како се чита на натпису ове зграде, из којег се види, како је Млечићима одлахнуло, када су се увјерили, да је Шћепанов покрет већ скоро угушен.

Петар Д. Шеровић

ПЛАНОВИ КНЕЗА МИЛОША О БОСНИ, ХЕРЦЕГОВИНИ И ЦРНОЈ ГОРИ

Став кнеза Милоша према покрету бунтовних капетана и ајана у Босни 1831—2 г. био је јако резервисан. То је било због тога што кнезу Милошу није био јасан значај покрета. Он је држао, да је то обичан покрет, каквих је и раније било у Босни. У толико пре што се морало остати резервисано, јер је имао да добије шест нахија, које су после пада Србије 1813 године биле од ње отргнуте. У то време је српска депутација у Цариграду под руководством специјалне и поверљиве личности кнеза Милоша, Дим. Давидовића, водила жестоку дипломатску борбу око помених шест отргнутих нахија.¹⁾ Турска влада, иако је дала српском народу хатишерифом тих шест нахија, хтела је ту своју одлуку некако да повуче, — развлачењем и неиспуњењем датог акта ишло се толико далеко, да је валија видински, Ибрахимпаша, вратио комисију за разграничење између Србије и Турске с источне границе. Додуше, он се касније правдао, да је ту погрешку починио у незнању. Добро је познато, да је он био владин

¹⁾ Д. А. у Б., Наставление Дим. Давидовићу, 10-XI-1829, К. К., IV, V, (уз то види копију писма Д. Давидовића — кнезу Милошу од јуна 1830, V, 85, депутата народа српског књазу Милошу, № 29, 27-VIII-1830, V, 86; Мемоар Коцебуа о српским границама, Varia, I, 4; Мемоар Дим. Давидовића од 20-VIII-1830; Збирка Мите Петровића).

човек и да је само чинио ствари, такве врсте, по инструкцијама из Цариграда. Ништа он није радио и чинио на своју руку. Побуњеници Босне нису такође били за то, да се захтеви српског народа задовоље. Оно што је пре тога било створено у Србији сматрало су незаконитим и простом пљачком кнеза Милоша. Због тога српски народ није марио ни за једну страну покрета. Кнезу Милошу и његовој лојалности према влади у Цариграду није ништа сметало, да према свом нахођењу и интересу Србије одржава добре односе и са једном и са другом страном. Свакако да је кнез Милош, ипак, желео победу легалне власти над побуњеницима. Док су преговори вођени у Истанбулу око припајања Србији шест нахија, дотле је кнез Милош желео да турска влада има више невоља и тешкоћа, како би била натерана да испуни српске захтеве.

Х. Градашчевић се прибојавао Срба и кнеза Милоша, зато је и стао уз Мехмед-пашу Видајића. Напори Градашчевића су се због тога кретали у правцу одржавања по сваку цену мира на српско-босанској граници. Сваки прелаз из Босне у Србију строго је забранио. Многи су, ипак, мислили да ће доћи до сукоба између побуњеника и Србије. Али, захваљујући опрезној политици самога кнеза Милоша сваки сукоб је избегнут. Ради тога кнез Милош је наредио брату Јеврему, да повуче трупе са Дрине у унутрашњост.

С оваквим држањем Срба није била задовољна турска влада у Цариграду. Њена жеља је била, да се кнез Милош у очима побуњеника што више компромитује. Зато је тражила, да кнез Милош растура по Босни прокламације султана Махмуда II и да се сâм обрати побуњеницима манифестом, у коме треба да их позове на покорност према царском трону. Кнез Милош је одбио да учини ма шта у овом правцу. Он је имао уз ово и своје посебне планове не само о Босни него и Херцеговини, па и Црној Гори, што ћемо касније видети. Због тога примљене прокламације није хтео растурати, јер се бојао, да се побуњеници не поколебају у своме ставу према влади у Цариграду.

Турска влада није много веровала у лојалност кнеза Милоша. Зато је према њему била све обазривија. Да би се осигурала са његове стране и у исти мах натерала га на послушност, турска влада се одлучила на пречишћавање односа између Србије и Турске. Једном речи, желела је тачно да сазна за став Срба према буни у Босни. Ради остварења тих својих намера, она се решила, да у Крагујевац Милошу пошаље свог нарочитог посланика. Та одлука турске владе изненадила је не само српску депутацију, већ и самог кнеза Милоша. На вест да турски посланик Хасан-бег Куруче-Смели долази у Крагујевац, кнез Милош се прилично уплашио. Он је у томе видео неку вешту игру турске владе. Покушао је да парира тој игри турске владе. Али, влада у Цариграду није се дала заварати. Она је вешто изводила своју

игру до краја. Чим је посланик, Хасан-бег Куруче-Смели, стигао у Крагујевац 17 маја 1831 године, кнез Милош је сазнао и за циљ његове мисије.³⁾ Хасан-бег Куруче-Смели је отворено рекао кнезу Милошу, да турска влада није задовољна са досадашњим држањем Србије према покрету у Босни и Албанији. Кад је Хасан-бег завршио своја излагања, кнез Милош га поче уверавати у искрени став свој према влади у Цариграду. У томе је он толико далеко отишао, да је понудио оружану интервенцију у Босни. Тим поводом он је изложио и свој план те интервенције. План се састојао у томе, да он са својим оружаним снагама, уз помоћ Порте, покори побуњенике и заузме Босну, Херцеговину и Црну Гору. Ова понуда, изгледа, заплашила је Хасан-бега, па је одговорио кнезу Милошу, да за тако што нема инструкција.⁴⁾

Задатак Хасан-бега био је да испита не само став кнеза Милоша, већ и да на њега утиче, да се прихвати акције за мирно посредовање код побуњеника у Босни. У том случају, а по савету Хасан-бега, кнез Милош састави нови манифест са своје стране за побуњенике у Босни. Манифест је састављен према тексту, који је из Истанбула послат. Само тон овог манифеста био је одлучнији и оштрији. Његови људи разнели су тај манифест по целој Босни.⁵⁾ Али успех је био никакав.

Састав побуњених капетана и ајана свиђао се кнезу Милошу. Његова жеља, ипак, била је задужити турску владу и начинити је обавезном, да испуни дати хатишериф 1830 године. Зато је кнез Милош учинио званичну понуду за интервенцију противу побуњених капетана и ајана. Он је опомињао владу, да сам манифест није довољан, а да опасност од побуњеника може постати већа. Стога је, као ефикасну меру, предлагао отворену интервенцију.

Али Садразам Мехмед Решид-паша није прихватио ову понуду кнеза Милоша, јер је добро знао шта она значи. Поред тога, противу побуњених капетана и ајана није хтео предузети никакву акцију до почетка идуће године. Крајем октобра предао се Мустафа Шкодра-паша. Та предаја повољно је деловала на развитак догађаја у корист турске владе и утицала и на Садразам Мехмед Решид-пашу, да одбије хладно предлоге Милоша.

Међутим, то све није омело кнеза Милоша, да похвата везе, ради остварења своје замисли, и на другој страни. Крајем 1831 године он је примио повереника побуњеника Мустафа-агу са којим се упустио у преговоре. Циљ мисије Мустафа-аге био је, да са кнезом Милошем расправи све проблеме, који су довели до охладњења односа између Али-паше и Србије.⁶⁾

³⁾ Д. А. у Б., К. К., Кнез Милош — Ј. Обреновићу 18-V-1831.

³⁾ Д. А. у Б., К. К., Кнез Милош — Ј. Обреновићу 18-V-1831.

⁴⁾ Д. А. у Б., Кнез Милош — Ј. Обреновићу 18-V-1831.

⁵⁾ Драг. М. Павловић, Покрет у Босни и у Албанији, Београд 1913, страна 37.

Следећа година морала је бити година одлуке. Сам ток и развој догађаја водили су томе. Кнез Милош је увиђао, да је тренутак погодан да развије акцију за остварење својих тајних планова у погледу Босне и Херцеговине.

Почетком 1832 године кнез Милош је видео јасно сву тежину ситуације, у којој се Турска налазила. Турској је претила опасност више него икада. Овога пута бура није дошла само са стране Босне. Али, султан Махмуд II је видео, да се против њега диже буна у срцу самог исламског света. Мехмед Алија, господар Египта и Арабије, био је на путу да освоји Сирију и није изгледало, да ће се на томе задржати. Ово изненада заоштри Источно питање. Важно је истаћи, да је до овог дошло услед противречности, које су владале у унутрашњем склопу турске државе. То је све апсорбовало војне снаге Турске Империје. И сами побуњени капетани и ајани Босне рачунали су, да ће због тога већи део турске војске морати, да се упуту против Мехмед Алије ради пресецања његове опасне акције, која је претила, да као олуја одува трошни престо султана Махмуда II. У Цариграду се веровало, да Мехмед Алија има везе са побуњеницима Босне и Албаније. Они се у томе нису варали. Везе су постојале. Мехмед Алија не само да је са побуњеним капетанима и ајанима одржавао везе, већ им је и новац слао за издржавање војске.

Кнез Милош је писао српској депутацији у Цариград, да побуњеници у Босни опремају војску од 60.000 људи.⁶⁾ У писму он описује босанске побуњенике као див јунаке, који се топова не боје. Квалитет своје вредности, по кнезу Милошу, они су показали на Косову Пољу у сукобу са султановом војском. Стога сматра да војска Садразама Мехмед-Решид-паше од 15.000 људи неће у Босни моћи да учини ништа. У томе се кнез Милош није варао као одличан познавалац босанских прилика.

У Цариграду владини кругови нису делили мишљење кнеза Милоша. Они су се стално заваравали надом, да ће побуну капетана и ајана лако угушити. Лака победа над побуном у Албанији занела их је, као и успех присталица реформи у Херцеговини. Али, чињенице са којима су рачунали војни кругови у Цариграду биле су погрешне и несигурне. То је и навело кругове владе да оштро подвргну критици став кнеза Милоша према побунама у Босни и Албанији. Веровало се у тим круговима у Цариграду да кнез Милош не само одржава везе са побуњеницима, него, чак, и новац шаље као помоћ.

Турска тактика није збунила кнеза Милоша. Он је, насупрот свему, и даље нудио своју оружану интервенцију. Ради остварења своје замисли он отпоче да купи војску. Такав поступак кнеза Милоша заплашио је Садразама Мехмед Решид-пашу.

⁶⁾ Д. А. у Б., К. К., Писмо кнеза Милоша Српској депутацији 21-1-1832.

Да би сазнао за намере кнеза Милоша, Садразам посла у Србију Татарина са задатком, да испита разлоге купљења војске. Кнез Милош искористи прилику, па се директно повезао са Садразамом. Преко свога делегата Николе Кефала, Грка, родом из Занепе, кнез Милош понуди Садразаму Мехмед Решид-паши, да заједнички предузму акцију противу побуњеника у Босни. Садразам прими лепо Николу Кефала у Битољу. Саслуша мирно понуду кнеза Милоша. По свршетку усменог излагања поруке кнеза Милоша, Садразам затражи од Николе Кефала да то и писмено изложи. Кефало одговори Садразаму, да тако нешто не може да учини, док од самог кнеза Милоша не добије сагласност. Стога затражи, да га Садразам пусти да оде натраг у Србију. Али, Садразам не удовољи молби Кефала. Он њега задржа, а свог секретара, Константина Кодрузу, посла у Србију. Кефало се поплаши, па преко Солуна и Цариграда побегне у Србију.

Почетком фебруара 1832 године, после неуспеле мисије Николе Кефала, кнез Милош посла у Битољ Садразаму новог свог делегата Аврама Петронијевића. Петронијевић чим стиже у Битољ, изађе пред Садразама са готово израђеним планом о походу на Босну. По томе плану Садразам је имао преко Санџака и Србије кроз ужички округ ићи на Босну, а кнез Милош Савом и Дрином, те да на тај начин пресече комуникације с Аустријом побуњеницима, од које су они добијали оружје, муницију и провијант.

Обе мисије остале су без успеха. А. Петронијевић у Битољу није постигао ништа, јер извештај Кодруза, по повратку из Србије, био је кроз негативан.

У време ових догађаја једна је од најважнијих епизода — држање Црне Горе. Иако судбину покрета не би могао изменити савез побуњеника и у Босни и у Албанији са Црном Гором ипак, и једни и други, тражили су њено пријатељство.⁷⁾

До савеза побуњеника са Црном Гором убрзо је дошло. Изгледа, да су у тај савез покушали увући и кнеза Милоша. Према извештају кнеза Милоша, био је неки игуман Мојсило послан Градашчевићу у Травник крајем фебруара 1832 г. да закључи савез и понео је са собом писмо владичино. По једном турском извештају уговор је и формално закључен између Градашчевића и црногорског владике. Ово потврђује и извештај гувернера Далмације, који је упутио својој влади у Беч.⁸⁾ Црногорци су овим уговором тражили од капетана Градашчевића муницију и узамјамну помоћ, што је овај свечано и обећао.

⁷⁾ Staatsarchiv, Извештај заступника гувернера Далмације профу Седњицкоме од 6-XI-1831.

⁸⁾ Д. А. у Б., К. К. Писмо Српске депутације — кнезу Милошу од 18-III-1832.

О склопљеном савезу између Црногораца и Градашчевића кнез Милош је известио руског посланика Бутењева у Цариграду. Када је султанова војска разбила побуњене одреде Градашчевића, нађено је међу запленим хартијама Градашчевића и писмо црногорског владике о савезу босанско-црногорском. То је писмо кнез Милош откупио и његову копију послао Бутењеву у Цариград.

Држање кнеза Милоша према Црној Гори било је веома сумњиво. Из извештаја вршиоца дужности окружног поглавара которског Габријела Ивачића, упућеног 10 матра Губернијалном претседништву, види се какве је планове кнез Милош имао. О плановима кнеза Милоша владику црногорског стално је извештавао Сима Милутиновић, кријући од кнеза Милоша. Кнез Милош ће се и касније бавити плановима у погледу Босне, Херцеговине и Црне Горе.⁹⁾ Да је тако налазимо доказа и у једном ферману, упућеном кнезу Милошу од стране турске владе 1837 године, чију је садржину Сима Милутиновић тајно доставио владици Петру II.

Аустрија је будно пратила рад кнеза Милоша. Преко свога извиђача, који се стално налазио у близини црногорског владике, Габријел Ивачић дошао је до важних политичких података, које је 6 III ставио до знања Губернијалном претседништву, да је 2 III дошао у посету Петру II у друштву двају Црногораца из Пипера један ускок, турски избеглица, који је дуже времена живео у Србији. Он је Петру II донео једно писмо од кнеза Милоша и једно од Симе Милутиновића. Кнез Милош јавља владици да је примио ферман од султана у коме му се наређује да покори Херцеговину, Албанију и Црну Гору. За тај потхват може да употреби сем својих оружаних снага и Портину војску. За ту сврху стављени су му били на располагање ратни трошкови и муниција. У Милошевом писму стајало је да се владика Петар II мора покорити царском ферману. О одлуци султановој јасније се изражава Сима Милутиновић. Он је уз писмо владици Петру II доставио и копију фермана од 4 III. Владика Петар II одговорио је оштро на писмо кнезу Милошу. Напоменуо је, да се Црна Гора налази под заштитом Русије, као и да је турска влада са својом одлуком пренаглила, и да ће се, ипак, Црногорци знати бранити.¹⁰⁾

Тврдње кнеза Милоша да Аустрија помаже покрете у Босни и Албанији су тачне, али није тачна тврдња Драже Павловића, да Аустрија није хтела да се тим покретима користи. Да је тако говори обилна преписка, која је вођена између побуње-

⁹⁾ Ј. Миловић, Владичин боравак у Мајинама од 13 фебруара до 8 априла 1836 г. и постанак „Слободијаде“, Историски записи, година III, књига VI, св. 7—8, јули—септембар 1950, стр. 279—280.

¹⁰⁾ Задар, Државни архив, Списи намесништва за Далмацију (6. XIII в. Central Akten, 1836).

ника из Босне и Албаније са претставницима аустриске власти у Котору, Дубровнику и Задру. Поменимо само писма, која су побуњени капетани из Босне слали капетану Сиракули у Дубровник из којих се види, да је Аустрија помагала бунтовнике оружјем, муницијом и храном.

Држање Аустрије према Турској за време покрета у Босни и Албанији било је, као што се види, дволично. Али до неке отворене акције са њене стране није могло доћи. Такво држање Аустрији је диктирала и политичка ситуација у Европи. Зато није чудо, што је цару Францу Метерних предлагао, да се гувернеру Далмације генералу Лилијенбергу издаду упутства, да по сваку цену избегава упад у Босну и заузме Бихаћа.¹¹⁾ Цар Франц се сложио са предлогом Метерниха у погледу Босне.

При таквом стању ствари кнез Милош више није могао рачунати, а ни надати се, да ће моћи остварити своје наде око остваривања својих планова у погледу Босне, Херцеговине и Црне Горе. Милош се тих својих планова није одрекао него ће на њиховом остварењу радити не само до краја своје прве владе, него и по своме паду 1 VI 1839 године. Тиме ће се и даље бавити са више или мање успеха.

Мом. В. Жеравчић

ЈЕДАН ИЗВЈЕШТАЈ О ПРИВРЕДИ ИЗ 1878 И ПРЕДЛОЗИ ЗА ПОБОЉШАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

У сенатским списима Државног музеја на Цетињу за 1878 годину чува се један извјештај, из којег се може донекле судити о степену агрикултурног развитка ондашње Црне Горе. Извјештај је упутио Илија Беара црногорској влади. Иако овај извјештај не обилује статистичким подацима, напомене које су у њему учињене несумњиво претстављају у пракси провјерене закључке и поуке једног доброг познаваоца тих питања. То нас је навело да овај извјештај у цјелини објавимо, чинећи само неке логичке измјене у синтакси и интерпункцији, а остављајући изразе и стил какви су у оригиналу рукописа, јер богатство народног израза којим је располагао Беара може бити од интереса за филолога и етнографа. Објашњења у угластим заградама су наша. Извјештај гласи:

„Узвишени Господине!

На Ваш предлог да поднесем у кратко извјешће и да дам мњеније што би се имало чинјети са стране државе за побољшање агрикултуре у земљи част ми је изложити сљедеће:

¹¹⁾ А. Дебидур, Дипломатска историја Европе, стр. 504—505; Историја дипломатије, I, 439.